

JOSEP A. CERDÀ I MELLADO

*SOBRE UNES CERÀMIQUES DE MANISES AMB LLEGENDA GÒTICA
CONSERVADES AL MUSEU COMARCAL DEL MARESME (MATARO)*

Dins dels corrents iconogràfics emprats en la decoració de les manufactures ceràmiques de Paterna i de Manises durant els dos darrers segles de l'Edat Mitjana, s'hi han volgut identificar dos grans estils: per un costat tenim els anomenats «temes d'influència oriental o persa» i, per l'altre, els dits «temes cristians», si bé també és cert que no tots els ceramòlegs estan d'acord amb aquesta divisió. Malgrat aquesta discrepància, és cert que en la ceràmica de Manises del segle XV hi podem trobar representats temes d'inspiració orientalizant barrejats amb d'altres que representen novetats respecte a allò que es feia durant l'anterior centúria i que s'ha interpretat com el «trionf del gòtic». En parlar de les cronologies sembla que tothom està d'acord que les peces decorades amb temàtica «orientalitzant» precedeixen aquelles on la temàtica «cristiana» o «gòtica» hi és present. En base a això, la producció daurada o blava i daurada manisera ha estat dividida en quatre estils decoratius: «Grupo Malagueño primitivo», «Grupo Malagueño evolucionado», «Grupo de Pula», «Loza dorada clásica», els quals comprenen des del primer quart del segle XIV fins la segona meitat del XV.

Durant la primera meitat de la quinzena centúria es dona una feliç conjunció d'estils fruit de la qual apareixeran excel·lents resultats artístics, exemples dels quals els podem veure en les magnífiques ceràmiques que es conserven en els grans museus espanyols i estrangers.

Es en aquest moment quan apareixen unes decoracions dites de «cartel·les» fetes amb escriptura àrab, que tan populars foren entre els obradors de Paterna i que foren objecte d'estudi, ja fa temps, per part d'Osma y Scull i, posteriorment, per González Martí. Fou aquest darrer autor qui en recollí un bon nombre i les va traduir, la qual cosa permeté de veure el seu contingut religiós, relacionant el nom d'Alah amb la funció específica per la qual foren creats els plats i escudelles: el menjar. Exemples en serien: «Dios hará que os aproveche»; «Come en compañía»; «Le colmó la generosidad de Alah», etc.

L'èxit que tingué aquesta curiosa decoració l'explica González Martí amb aquestes paraules: «Constituyen una fase interesantísima de la ornamentación cerámica los signos representativos de las letras de la escritura árabe, porque reúnen, como ningún alfabeto de las otras escrituras, la característica de flexibilidad de

trazos, muy a propósito para dar al conjunto de la palabra o a la frase una forma extremadamente decorativa».

Més tard apareixen unes altres decoracions dites de «llegendes cristianes» escrites amb lletra gòtica uncial que, en certa manera, representen una rèplica de les fetes amb caligrafia àrab.

En les sanefes dels grans plats o «bacins» d'època avançada s'introduí el costum de substituir, de vegades, la coneguda sanefa de «peixos estilitzats» per una sèrie de cartel·les amb llegenda gòtica de contingut netament «cristià». La més coneguda i divulgada d'aquestes llegendes és la que ha donat nom a la sèrie: «Ave Maria, gratia plena», o més simplificada, «Ave Maria».

Se'n coneixen d'altres, molt més rars, com ara «No es a mí»; «Senta Catalina, guardanos», «Maria equi noia», etc. La majoria de peces amb aquesta decoració es daten dins del primer terç del segle XV.

Al Museu Comarcal del Maresme-Mataró, es conserven uns exemplars ceràmics i varis fragments, procedents dels enderrocs del castell de Mataró, que presenten sanefes amb llegendes gòtiques que, en tractar-se de llegendes inèdites, hem cregut interessant donar-les a conèixer.

Descripció de les peces

Abans de passar a analitzar les decoracions cal dir que tots els fragments apareguts es poden agrupar sota dues formes ceràmiques diferents: el gran plat o bací i el plat fondo.

El primer correspon a la família C2, tipus 1 de Lerma, equivalent al «Grupo fuente» tipus III de Lerma, Martí, Pascual, Soler, Escribà i Mesquida.

El segon correspon a la família B2, tipus 3a de Lerma, que equival al «grupo plato» tipus V dels mateixos autors esmentats.

Núm. 1. Bací.
Ø: 380 mm. h.: 44-48 mm.

Gran plat de fons pla i ala. Fragmentat i reconstituït. Pasta vermelloso i porosa, amb partícules blanquinoses i vermell-granat (xamota).

Vidriat blanc lletós. Decoració en blau i daurat.

Anvers: A l'ala hi ha una sanefa formada per un grup de lletres uncials gòtiques en blau, resseguides de color daurat, alternades per la part superior per una línia blava i per la inferior, per una daurada. Entre aquests grups de lletres hi ha una decoració feta a base de cassetons dins dels quals hi podem veure línies espirals, generalment dues, que representen la tija d'una flor trilobulada que l'envolten. Als voltants es disposen petites pinzellades daurades que simbolitzen les seves fulles. Segons la longitud dels cassetons, hi pot haver un o dos grups de flors.

Fig. 1

La decoració en daurat ha desaparegut gairebé del tot; es conserva només en un sector de la sanefa.

Aquesta decoració dels cassetons és la mateixa que la de l'obra de González Martí, vol. I, p. 367, fig. 456.

Els grups de lletres gòtiques formen la llegenda següent:

CUM (SYS) YN MENSA
PRIMO DE PAUP (ERE) PENSA.

A la paret interior, per a les característiques morfològiques de la peça, hi podem veure un motiu vegetal en daurat entre dues línies també daurades, que consisteix en tiges disposades horitzontalment de les quals surten petites fulles rodones o lobulades, tema que es repeteix a manera de fris al llarg de tota la superfície interior de la part del bací. González Martí ens el descriu així: «Los tallos largos y finos con hojitas macizas que conocemos como tema excepcional de la cerámica verde y morada de Paterna también se incluyen en el conjunto de elementos decorativos para utilizarlos en la espléndida cerámica de Manises, igualmente con los tallos finos, pero con otro manejo del pincel para las hojas, que resultan puntiagudas en la base para alargarse con final redondeado».

Com a paral·lels, veure la fig. 527, de l'obra de G. Martí; el pot de la col·lecció Stora de París (fig. 455) o l'escudelleta apareguda al castell de Llinars del Vallès (LL.C 43. Foto 60).

El motiu central consisteix en una gran figura humana vista de cos sencer, frontal, amb el cap en posició de tres quars mirant vers la dreta.

Aquest personatge porta ales desplegadas i al cap hi duu una corona circular amb una creu al mig que la divideix en quatre parts. Vesteix camisa blanca de mànegues amples i llargues per sobre de la qual duu una túnica llarga de cua, túnica que li tapa l'espatlla esquerra, s'estreny a la cintura i baixa després formant plecs. Va descalç.

Duu cabell curt, pentinat cap enrera i recollit fins dibuixar el contorn del cap.

A la mà dreta duu agafat un petit llibre amb la intenció de mostrar-lo a algú, mentre que amb el dit índex de la mà esquerra sembla voler indicar alguna cosa escrita en el llibre.

Per atapair la resta de la superfície del fons s'han utilitzat tiges vegetals i espirals.

revers): A sota l'ala hi ha tres circumferències daurades de gruixos diferents. A la zona de la paret hi ha una banda de línies radials, separades una de l'altra aproximadament un centímetre, emmarcades entre dues circumferències, tot en daurat.

Al fons hi ha restes de la decoració, que consistia en dues circumferències en daurat, més gruixuda la més exterior.

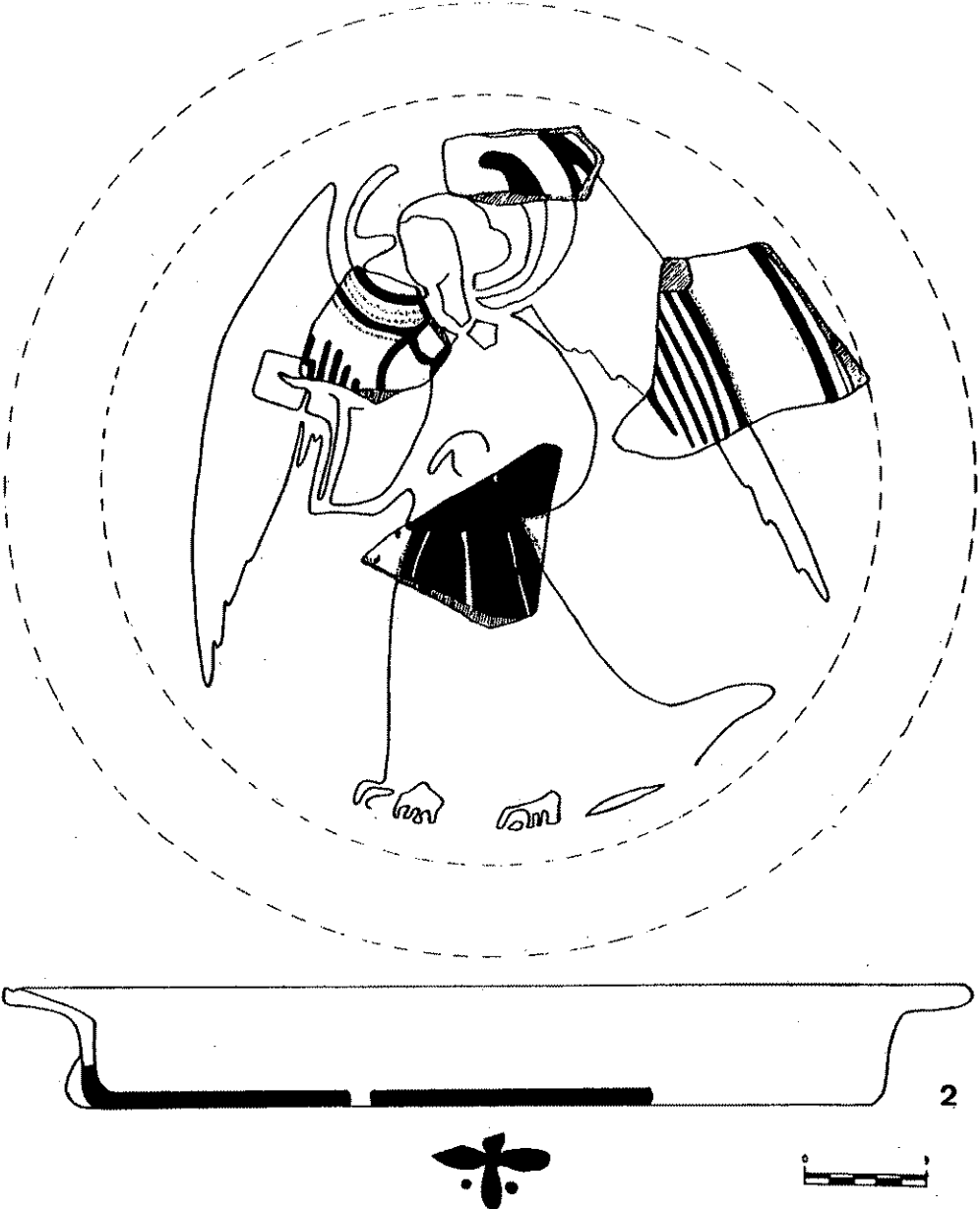

Fig. 2

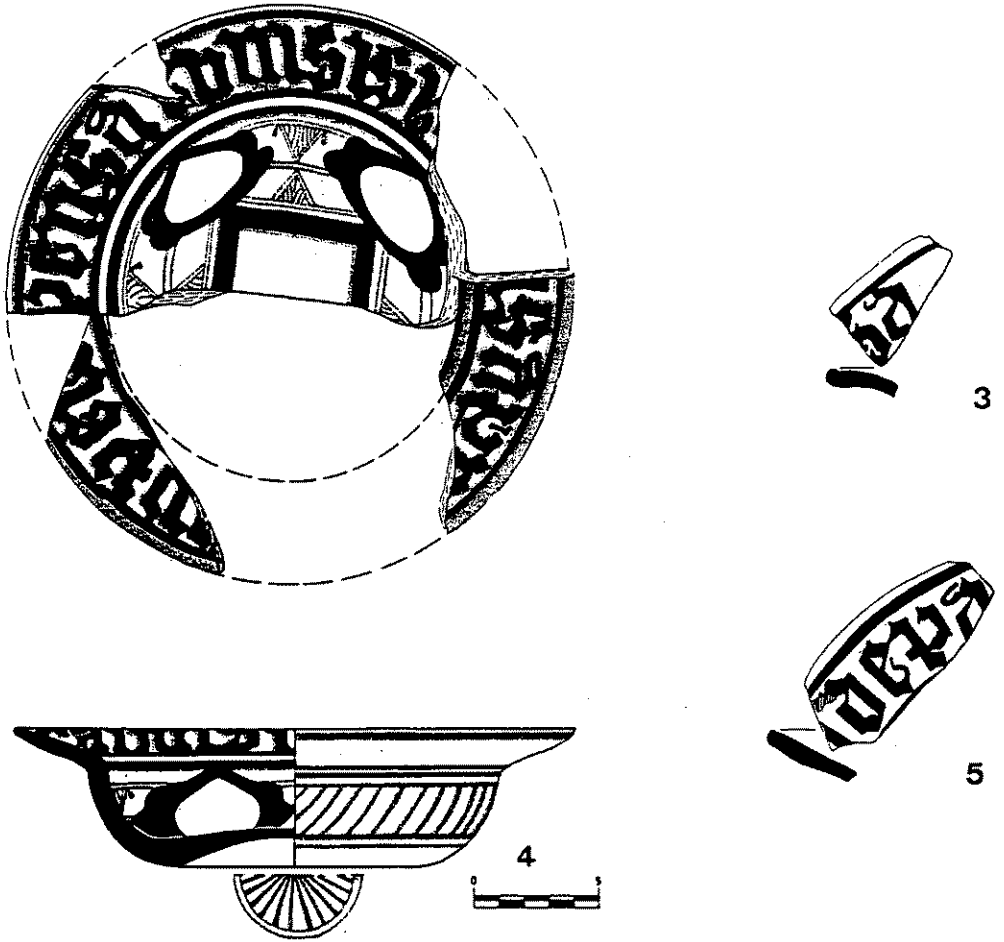

Fig. 3

La peça duu una petita nansa massissa amb un forat per tal de poder-la penjar.

Núm. 2 Bací.
Ø.: ? h.: del fragment conservat: 17 mm.

Gran plat de fons pla i ala. Només en tenim quatre fragments que hem suposat de la mateixa peça: en un fragment s'hi veu part de la corona i de la part superior de l'ala esquerra; un altre fragment ens mostra part de la corona, de la mànega, de l'ala dreta i del llibre; un tercer fragment presenta part de la túnica, en concret la cintura; en l'últim fragment es veu una part de l'ala esquerra i de la circumferència blava de tanca.

Per les dimensions dels dibuixos dels quatre fragments, hem deduït que es tracta d'una figura similar a l'anteriorment descrita. Creiem, doncs, que es tracta de fragments d'un altre bací similar al núm. 1, que segurament duia una sanefa decorada amb la mateixa llegenda.

En el revers d'un dels fragments –el que mostra part de la cintura– hi ha un motiu en blau consistent en una mena de flor de quatre pètals lobulats amb un punt situat en cada un dels quatre angles resultants. És similar al revers que apareix en la fig. 642 de l'esmentada obra de G. Martí, que també correspon a un bací.

La pasta és de característiques similars a la de la peça 1.

Núm. 3 Bací.
Ø.: ? h.: del fragment conservat: 11 mm.

Fragment que correspon a part de l'ala d'un gran plat tipus bací, com els precedents.

Està decorat amb lletres uncials gòtiques en blau. Hi podem veure la síl·laba «SA»

Podria correspondre a una llegenda com les anteriors:

(CUM SYS YN MEN)SA
PRIMO DE PAUPERE PENS(A).

O bé:

(CUM SYS IN MENSA)
(PRIMO DE PAUPERE PEN)SA.

Núm. 4 Plat fondo.
Ø.: 226 mm. h. 57-59 mm.

llegendes, totes elles de temàtica religiosa que són ben escasses. N'hi ha que corresponen a peces senceres conservades en museus. D'altres han estat trobades en excavacions arqueològiques. A part d'escasses, aquestes últimes apareixen fragmentades i, de vegades, és impossible endevinar-ne el contingut sencer de la llegenda.

Els exemplars procedents del castell de Mataró tenen, doncs, un interès extraordinari.

La llegenda completa diu CUM SYS IN MENSA PRIMO DE PAUPERE PENSA; és a dir, quan siguis a taula primer pensa amb el pobre.

El sentit moralitzant de la frase és ben eloqüent: abans de menjar valora bé allò que tens a taula i pensa que hi ha molts que no podem menjar «el pa nostre de cada dia». De fet, considerar pecat llençar el menjar és un sentiment fortament arrelat en la mentalitat popular que ha durat fins avui dia, sentiment que ha menguat darrerament a causa de la voràgine consumista que ha invadit la societat occidental. Ben diferent deuria ser durant la Baixa Edat Mitjana.

Les referències al pobre no hi manquen en els textos evangèlics. L'apòstol Sant Pau, per exemple, en la seva Primera Carta als Corintis, XIII, 1-3, ens diu que si no tenim caritat no som res. La mateixa Església catòlica ens recorda que una de les obres de caritat corporals és la de donar menjar al qui té gana.

Sant Ambrós, en el seu sermó «Contra divites avaros» ens diu que «Quando potes esurienti subvenire, si non pascis extinguis eum», és a dir, que si quan pots ajudar a qui té gana no ho fas, el mates tú mateix.

Sant Lluç, XI, 41 ens recorda que «Date elemosinam et omnia dabuntur vobis», és a dir, dona almoines i totes les coses et seran donades.

Sant Mateu, XXV, 40, ens recorda aquelles paraules de Crist «Quod uni ex istis niminis fecistis, michi fecistis», és a dir, allò que li vàreu fer a qualsevol pobre, a mí mateix m'ho vareu fer.

Perque, tal como figura escrit en tractats baix medievals: «In mundo duo sunt quae nil abscondita prosunt: fossus humi census et clausus sub pectore sensus», que vol dir, que en el món hi ha dues coses que, amagades, no valen res: tresor enterrat sota terra i sentiments tancats dins del pit.

A Francesc Eiximenis se li atribuï durant un temps l'autoria d'una obreta titulada «*Doctrina Compendiosa*». En l'apartat «Auctoritats e eximplis a inducció de caritat» hi ha escrit el següent:

«Hoc encara, haviéts un vers tant vulgar e tant públic que, no solament en llibres, ans en parets stava escrit, qui deia:

Quisquis (Dum) es in mensa
primo de paupere pensa;
nam dum pascis eum
pascis, amice, Deum.

Pauperis in specie
nam latet ipse Deus.»

Que vol dir, aquell que està a taula, primer amb el pobre pensa. Mentre a éll li dones de menjar, a Deu mateix alimentes, car en la semblança del pobre està amagat Deu.

El mateix autor anònim de la «Doctrina Compendiosa» continuà dient que «E totes aquestes e altres doctrines sovén vos eren preïcades en esglésies e en monestirs, e encara en places».

Creiem d'extraordinari interès no nomès haver trobat una llegenda inèdita sino també haver-la pogut llegir i, a més, haver-la trobat també esmentada en una obra literària escrita al segle XV, on s'ens diu que es tractava de part d'un vers tant popular que fins i tot estava escrit en les parets.

La identificació de la figura que apareix en el plat amb Jesucrist es basaria en les característiques següents: la corona amb la creu; el llibre a la mà (Els Evangel.lis); el fet d'anar descalç (símbol de pobresa) i el contingut allixonador de la llegenda (que identifica a Crist amb el pobre).

Hi ha, però, coses que no acaben d'encaixar bé: el fet que la figura porti ales. Això ens fa pensar que podria tractar-se també de la representació de l'evangel.lista Sant Mateu, representat per una figura humana amb ales, que agafaria amb una mà el seu evangel.li i senyalaria amb el dit el passatge on s'identifica a Crist amb el pobre. A favor d'aquesta segona hipòtesi hi hauria el fet que existeixen altres exemples de figures de Sants representats en ceràmiques de Manises: Sant Bernardino de Siena (o Sant Vicenç Ferrer, segons altres autors), o la llegenda que invoca la protecció de Santa Caterina (que és precisament el tema d'un dels populars sermons de Vicenç Ferrer).

En canvi, representacions de la figura de Crist o de la Verge Maria no les coneixem en la producció ceràmica valenciana medieval, segurament degut a una qüestió de respecte. Unicament en tenim representats anagrames del seu nom, como per exemple, les lletres IHS, que volen dir Ihesus; la coneguda invocació «Ave Maria» o la figura de l'Agnus Dei. Per tot això, creiem que el més correcte seria identificar la figura present en els dos bacins de Mataró amb l'evangel.lista Sant Mateu.

La cronologia de les peces de Mataró.

A manera d'hipòtesi, creiem que aquest costum de decorar bacins de Manises amb llegendes gòtiques de la sèrie de l'Ave Maria, deuria els seus orígens a l'arribada a terres valencianes de Sant Vicenç Ferrer, el qual acostumava a començar els seus popularíssims sermons amb les paraules «Ave Maria». L'arribada del sant a terres valencianes tinguè lloc el 1410, que coincideix amb la data aproximada inicial que

se li atribueix a aquesta sèrie decorativa, segons sembla deduir-se pels exemplars apareguts en els enderroc del castell de Dordrecht, a Holanda, castell destruït vers el 1410.

El paral·lel més pròxim als exemplars de Mataró seria el bací de la col·lecció del «Instituto Valencia de Don Juan», a Madrid, on hi podem veure una «b» gòtica coronada i les figures d'una dama i d'un donzell confrontats. La peça es data entre 1425 i 1442 en base a la creença que la «b» coronada fa referència a Blanca de Navarra, interpretació que ofereix molts dubtes.

Per altra part, saben que el 1419, el castell i vila de Mataró passaren sota jurisdicció real. Per això, i basant-nos en l'estil de les altres ceràmiques aparegudes en els enderroc del castell, creiem molt probable que la datació de les peces amb llegendes gòtiques que acabem de veure, es situés entre el 1410 i el 1419.

A manera de cloenda del present article, voldríem posar de relleu una vegada més l'estreta relació que existeix entre la ceràmica —considerada una de les arts menors— i la societat que l'ha creada: la ceràmica popular anava destinada al poble i per tant n'era reflex de moltes de les seves maneres de pensar. Una d'elles, la identificació de Crist amb el pobre, n'és un exemple. Sobre aquest tema se n'ha parlat molt, però aquesta vegada és contemplat, per primera vegada, des d'una òptica inèdita i singular; d'aquí la seva originalitat i interès.

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

AINAUD DE LASARTE, J.: *Cerámica y vidrio*. «Ars Hispanie». H.^a Universal del arte hispánico. vol. X. Ed. Plus Ultra. Barcelona, 1952.

EIXIMENIS, F.: *Doctrina Compendiosa*. «Els nostres clàssics», XXIV. Barcelona, 1929.

GONZÁLEZ MARTÍ, M.: *La cerámica del Levante español. Siglos medievales. Vol. 1: Loza*. Ed. Labor. Barcelona-Madrid, 1944.

LERMA, V., MARTÍ, J. i altres: *Sistematización de la loza gótico-mudéjar de Paterna-Manises*. IIIr. C.I.C.M.M.O. Siena, 1984.

MARTÍNEZ CAVIRÓ, B.: *Temas figurados en las lozas doradas levantinas*. Ir. C.I.M.M.O. Valbonne, 1978.

MARTÍNEZ CAVIRÓ, B.: *La loza dorada*. Editora nacional. Madrid, 1982.

MONREAL, L.; BARRACHINA, J.: *El castell de Llinars del Vallès. Un casal noble a la Catalunya del segle XV*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, núm. 62. Biblioteca Abat Oliba. Barcelona, 1983.